

SEWERYN SZCZEPAŃSKI (*Olsztyn*)

SKARB MONET Z TUŁODZIADU
W ŚWIETLE ARCHIWALIÓW DAWNEGO PRUSSIA-MUSEUM
ZAPOMNIANY ŚWIADEK BATALII GRUNWALDZKIEJ?

Słowa kluczowe: skarb monet z 1410 r., bitwa grunwaldzka, zbiory Prussia-Museum, zbiory monet gimnazjum w Ostródzie, Gymnasial Sammlung Osterode, krzyżackie monety

Wieś Tułodziad (dawne Tulenseitz, Taulensee), położona w powiecie ostródzkim, w gminie Dąbrówno, znajduje się około 8 km na północny zachód od Grunwaldu¹, przy mającym starą tradycję szlaku z Lubawy do Olsztynka. Pierwsza wzmianka źródłowa z nazwą wsi pochodzi z 1328 r. i dotyczy niejakiego Ulrika de Tulenseitz. Wieś w XV w. występuje jako dobra wolnych². Nazwa czternastowieczna wskazuje na to, że Tułodziad już wcześniej mógł stanowić własność jakiegoś wolnego imieniem Tule i można ją tłumaczyć jako „siedlisko Tulego” – „Tulen” + „Sitz”. W końcu XIV lub na początku XV stulecia drugi człon nazwy uległ przemianie na „See”³. W pruskiej antroponomastyce rdzeń „Tul(-)” występuje w wielu pochodnych imionach⁴, od których można wywodzić licznie notowane nazwy miejscowe⁵.

W połowie lipca 1410 r. mieszkańcy wsi, podobnie jak i innych okolicznych miejscowości, byli świadkami niewątpliwie największej koncentracji wojsk oraz

¹ Kierując się drogą z Marwałdu, przez Frygnowo.

² *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 2, Lfg. 2: (1324–1331), hrsg. v. Max HEIN, Königsberg Pr. 1935, s. 419; Wojciech KĘTRZYŃSKI, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 299; Ernst HARTMANN, *Der Kreis Osterode (Ostpr.). Daten zur Gesichte seiner Ortschaften*, Würzburg 1958, s. 451, 562–563.

³ Por. późniejsze nazwy: „Tawelsehe” (1399), „Tawelsee” (1450), „Tulenczee” (1454), „Tawelsy” (1483), „Tawlseh” (1484), przywołane za: Georg GERULLIS, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 182; E. HARTMANN, op.cit., s. 562–563; Maria BIOLIK, *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe*, Gdańsk 1992, s. 126. Autorka proponuje wywodzenie pierwszego członu od „Seit” – „strona, kierunek, cecha” lub „Seiten” – „z boku”, co jednakże nijak nie odpowiada kontekstowi historycznemu.

⁴ Reinhold TRAUTMANN, *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen 1974 (wyd. 2), s. 108–110. Rdzeń „Tul(-)” jest zauważalny w słowach takich jak „tulan”: „dużo, wiele”, „tūlnina”: „mnóżyysz, pomnażasz”, „tūls”: „więcej”. Por. Mikkel KLUSSIS, Letas PALMAITIS, *Lexicon borussicum vetus. Concordantia et lexicon inversum*, Kaunas 2007, s. 236.

⁵ G. GERULLIS, op.cit., s. 188; M. BIOLIK, op.cit., s. 126.

największej bitwy, którą mogło zapamiętać żyjące w owym czasie pokolenie. To najpewniej przez Tułodziad bezpośrednio przed bitwą grunwaldzką maszerowały wojska pod przywództwem wielkiego mistrza Ulricha von Jungingena⁶. Po bitwie dotarły tu z pewnością także zagony polsko-litewskie.

Zagrożenie, jakie niosła za sobą obecność wrogich sobie armii na danym obszarze, często stawiało zamieszkującą go ludność przed koniecznością ucieczki oraz deponowania w sekretnych miejscach majątku ruchomego. Jednym z najbardziej wyraźnych śladów tego typu działań są skarby monet, w tym odkryty we wsi Tułodziad latem 1930 r. skarb monet krzyżackich, którego czas depozycji można wiązać właśnie z połową lipca 1410 r.

Skarb monet z Tułodziadu jak dotychczas nie doczekał się szerszego opracowania, stąd też wiedza o nim jest prawie żadna. Powodem „zapomnienia” jest niewątpliwie fakt jego zaginięcia w końcowym etapie drugiej wojny światowej. Informacje o nim, oprócz krótkich wzmianek w prasie lokalnej i królewieckiej, również nie pojawiały się w znanych mi periodykach naukowych czy też powiatowych kalendarzach ostródzkich, gdzie często zamieszczano wiadomości o odkryciach, a nawet starano się w miarę dokładnie opracowywać pozyskane zabytki. Szczęśliwie wśród archiwaliów stanowiących pozostałość po Prussia-Museum w Królewcu zachowały się zarówno raporty z odkrycia skarbu, artykuły z prasy, dotycząca go skrupulatna korespondencja, jak i opis monet oraz szereg informacji dotyczących późniejszych starań podejmowanych w celu pozyskania dalszych jego części. Niestety nie zachowały się fotografie ani szkice monet. Obecnie cała dokumentacja znajduje się w archiwum Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Museum für Vor- und Frühgeschichte⁷.

Pierwsze informacje na temat odkrycia monet krzyżackich we wsi Tułodziad ukazały się we wtorkowych wydaniach poczytnych królewieckich dzienników: „Königsberger Allgemeine Zeitung” (nr 301 z 1 VII 1930 r.) oraz „Königsberger Hartungsche Zeitung” (nr 302 z 1 VII 1930 r.). Niewątpliwie o tym fakcie musiała także pisać lokalna „Osteroder Zeitung”. Według informacji podanych przez obie królewieckie gazety odkrywcą monet był sołtys wsi August Symkowitz, który natrafił na nie podczas wydobywania torfu⁸. Na głębokości około 1 m miało się znajdować 30 srebrnych monet z okresu rządów wielkiego mistrza Winricha von Kniprodego. Krótka notatka informuje jednak, że owe monety sta-

⁶ Szlak marszrut wojsk zakonnych oraz ich sprzymierzeńców mógł prowadzić w nocy lub nad ranem 15 VII 1410 r. spod Lubawy w kierunku Stębarka przez Złotowo, Napromek, Marwałd, Budzikowo, Frygnowo. Por. Krzysztof KWIATKOWSKI, *Wyprawa letnia 1410 roku*, [in:] Sławomir JÓZWIĄK, Krzysztof KWIATKOWSKI, Adam SZWEDA, Sobiesław SZYBKOWSKI, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 380–382.

⁷ Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Archiv der vor- und frühgeschichtlichen Sammlung des Prussia-Museums Königsberg i. Ostpr., sygn. IXd 8, Prussia-Archiv, PM-A 708/1 Taulensee (dalej cyt. SMPK MVF IXd 8, PM-A 708/1 Taulensee).

⁸ Pełne imię Symkowitza – August – figuruje w liście tegoż skierowanym 6 X 1930 r. do dyrekcji Prussia-Museum. Znajdujemy tu także pieczętkę sygnowaną A. Symkowitz. Por. SMPK MVF IXd 8, PM-A 708/1 Taulensee, k. 139.

nowią zaledwie pewien procent całego depozytu, gdyż znaczna jego część uległa rozproszaniu.

Informacja o odkryciu skarbu wywołała niezwłoczną interwencję dyrekcji królewieckiego Prussia-Museum. Już w liście z 2 VII 1930 r. skierowanym do prezydenta rejencji Olsztyn dyrektor muzeum Wilhelm Gaerte, wysyłając mu odpis z „Hartungsche Zeitung”, prosił o pomoc w uzyskaniu informacji na temat znalezionych monet oraz miejsca ich obecnego przechowywania. Kiedy list opuszczał Królewiec w kierunku Olsztyna, w wydaniu „Hartungsche Zeitung” z 3 VII 1930 r. pojawiła się kolejna informacja na temat dalszych znalezisk monet w Tułodziadzie. Tym razem według informatorów gazety miało ich być aż 115!

Oczywiście muzealnicy z Królewca starali się pozyskać dalsze potrzebne dane na temat znaleziska. Działania ich przyniosły na początku jedynie częściowe efekty. Dnia 29 VIII 1930 r. Freyenhagen – nauczyciel z Tułodziadu – przesłał do Królewca 30 monet (z treści listu wynika, że mowa o tych znalezionych przez softysa Symkowitza), które po odkryciu latem 1930 r. zostały przekazane dr. Friedrichowi Baumhauerowi w celu włączenia ich do zbiorów ostródzkiego Kaisers-Wilhelm Gymnasium⁹. W tym czasie ostródzkie gimnazjum (obecne liceum im. Jana Bażyńskiego) pełniło także funkcję regionalnego muzeum. Była to chyba jedyna szkoła, która z takim rozmachem kolekcjonowała zbiory od pradziejów po zbiory etnograficzne, w tym pochodzące z niemieckich kolonii. Muzeum szczyliło się także bogatymi zbiorami przyrodniczymi¹⁰. Wspomniany Baumhauer, z wykształcenia filolog klasyczny i etnograf, sprawował w szkole funkcję opiekuna kolekcji. Dzięki jego staraniom Vorgeschichtliche Sammlung des Kaiser-Wilhelm Gymnasium in Osterode zostało wpisane na listę Związku Wschodniopruskich Muzeów Regionalnych, a pracownicy gimnazjum mieli nie tylko za zadanie ochronę i inwentaryzację zabytków z obszaru całego powiatu ostródzkiego, pozyskiwanie ich od mieszkańców, lecz także mogli prowadzić samodzielne badania archeologiczne. Odkrywane podczas badań zabytki miały stanowić własność Gymnasial Sammlung. Jedynie unikatki należało przekazywać do Prussia-Museum w Królewcu¹¹. Należące do ostródzkich zbiorów monety rzecz jasna takimi unikatami nie były, stąd też za pośrednictwem Freyenhagena upraszał dr Baumhauer, aby w miarę szybko zostały one zwrócone do Ostródy. O pozostałych monetach wspomnianych w „Hartungsche Zeitung” z 3 VII 1930 r. nadawca listu pisał, że nie są one w posiadaniu gimnazjum.

W kolejnych miesiącach udało się pozyskać dalsze monety. Tu na szczególną uwagę zasługują osobiste starania Augusta Symkowitza, który miał wykupywać

⁹ List nauczyciela Freyenhagena z Tułodziadu (z 29 VIII 1930 r.): SMPK MVF IXd 8, PM-A 708/1 Taulensee, k. 138.

¹⁰ Kurt CYBULLA, *Geschichte des Kaiser-Wilhelm-Gymnasiums in Osterode*, [in:] *Aus Stadt und Kreis Osterode in Ostpreußen*, hrsg. v. Wolfgang KOWALSKI, Osterode am Harz 1954, s. 128–131.

¹¹ Wiesław SKROBOT, *Gymnasial Sammlung Osterode. Początki muzealnictwa ostródzkiego*, Okolice Ostródy, 2009, s. 60–62; Mirosław J. HOFFMANN, *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początków XVIII wieku do 1920 roku*, Olsztyn 2013, s. 53–54.

cząstki rozproszonego skarbu od mieszkańców wsi i okolic, płacąc średnio 2,5 marki za monetę. Ostatecznie w taki sposób zdobył kolejne 50 monet, wydając łącznie 150 marek. Monety zostały wysłane już 10 X 1930 r. do Królewca¹². Natomiast 14 października monety przekazano do ekspertyzy królewickiemu numizmatykowi Emilowi Eisermannowi, który miesiąc wcześniej badał 30 monet przesłanych z Ostródy¹³.

Według ustaleń Eisermanna skład rozpoznanej części skarbu monet z Tułodziadu był następujący:

1) Wśród 30 monet stanowiących część Gymnasial Sammlung Osterode znajdowało się:

- 11 szelągów wielkiego mistrza Winricha von Kniprodego,
- 8 szelągów wielkiego mistrza Konrada von Jungingena,
- 11 szelągów wielkiego mistrza Ulricha von Jungingena.

2) Wśród 50 monet przekazanych do Prussia-Museum przez Symkowitza znajdowało się:

- 7 szelągów wielkiego mistrza Winricha von Kniprodego,
- 1 kwartnik wielkiego mistrza Winricha von Kniprodego,
- 21 szelągów wielkiego mistrza Konrada von Jungingena,
- 21 szelągów wielkiego mistrza Ulricha von Jungingena.

Z przedstawionego wykazu wnioskujemy, że wśród 80 pozyskanych monet z Tułodziadu najwięcej – bo aż 32 monety – zostały wybite za czasów Ulricha von Jungingena (1407–1410) – 40% całości; 29 za czasów jego poprzednika – Konrada von Jungingena (1393–1407) – 36% całości; 19 za czasów Winricha von Kniprodego (1351–1382) – 24% całości. Taki skład skarbu każe się zastanowić, czy mógł on zostać ukryty latem 1410 r. Mając na uwadze lokalizację wsi w sąsiedztwie Grunwaldu, nietrudno połączyć czas jego zdeponowania z działaniami związanymi z bitwą grunwaldzką.

Opisany skarb jest jednak niepełny, stąd też niewykluczone, że znajdowały się w nim także emisje późniejsze¹⁴. Jak zostało wspomniane, liczył on znacznie więcej niż owe 80 monet. Wiemy o tym nie tylko z przywoływanej wcześniej notatki z „Hartungsche Zeitung”. O istnieniu kolejnych monet można także wnioskować z pozbawionego daty listu wystosowanego przez dyrektora królewickiego Prussia-Museum W. Gaertego do A. Symkowitza. List jest uszkodzony w miejscu, w którym powinna się znajdować data (urwany prawy górny róg), jednakże sygnatura korespondencji wychodzącej według muzealnego rejestru korespondencji

¹² List Augusta Symkowitza z 6 X 1930 r.: SMPK MVF IXd 8, PM-A 708/1 Taulensee, k. 139.

¹³ E. Eisermann, autor pracy *Die Münze in Altpreussen*, wydanej w Halle w 1930 r., otrzymał monety w momencie, kiedy jego książka była już wydrukowana, stąd też brak w niej informacji o nich.

¹⁴ Inną ewentualność może stanowić ukrycie skarbu w okresie wojny z 1414 r., a w zasób stezauryzowanych monet nie weszły późniejsze „kryzysowe” monety następców Ulricha von Jungingena. Księga strat z lat 1410–1414 notuje w dobrach zniszczenia na łączną sumę 400 grzywien, zob. Kinya ABE, *Die Komturei Osterode des Deutschen Ordens in Preussen 1341–1525*, Köln–Berlin 1972, s. 87.

wskazuje na to, że list wysłany został po 5 XI 1930 r.¹⁵ W piśmie tym znajdujemy informacje o jakichś pozostałych 65 monetach, o których Symkowitz wiedział lub których nawet być może był w posiadaniu. Dyrektor Gaerte proponował przesłanie monet w celu ich opisania, a także sugerował możliwość ich zakupu przez muzeum w Królewcu. Niestety nie wiadomo, jak potoczyły się losy owych monet, gdyż na liście urywa się wszelka dokumentacja dotycząca skarbu. Nie mamy zatem pewności, czy skompletowano dodatkowe 65 monet i w konsekwencji wszystkie 115 monet, o których znalezisku rozpisywała się gazeta, czy tylko zdołano pozyskać owe 50 monet przekazanych przez uczciwego Symkowitza. Wiadomo jednak, że monety takowe istniały. Dodając do nich także 30 monet znajdujących się w zbiorach ostródzkiego gimnazjum, otrzymano by łączną ich liczbę 145 sztuk. Z całości udało się jednak opisać jedynie 80 egzemplarzy, co stanowi w sumie 70% skarbu. Niestety brak też dokładniejszych informacji terenowych na temat miejsca odkrycia skarbu. Szczególnie bogate złoża torfu znajdują się na południowy wschód od dawnego majątku, gdzie swoje dawne rozlewiska miała rzeczka Wikra. Niewielkie złoża torfowe znajdowały się również w pobliżu domu Symkowitza¹⁶.

Po wkroczeniu w styczniu 1945 r. do Ostródy Armii Czerwonej gimnazjum zostało podpalone, natomiast znajdujące się w nim zbiory uległy zniszczeniu lub rozproszeniu. Dokumentacja z dawnego Prussia-Museum jest zatem jedynym w miarę kompletnym źródłem informacji na temat tego interesującego znaleziska.

¹⁵ Sygnatura listu: 761/30 (SMPK MVF IXd 8, PM-A 708/1 Taulensee, k. 143) wskazuje na późniejsze wysłanie go niż listu do prezydenta rejencji olsztyńskiej z 5 XI 1930 r., którego sygnatura korespondencji wychodzącej według muzealnego rejestru nosiła numer 731/30 (ibid., k. 144).

¹⁶ Por. *Ortsplan von Taulensee mit Ortsteil Fiugaiken*, gdzie dom A. Symkowitza figuruje pod numerem 32: http://files.bildarchiv-ostpreussen.de/files/fotoalbum/dokumente/orte/Taulensee_1.pdf (dostęp z 18 XII 2014 r.). Meßtichsblatt 2486 Geierswalde, Meßtichsblatt 1181 Elgnau.

DER MÜNZSCHATZ VON TUŁODZIAD
IM LICHT DER ARCHIVALIEN DES EHEMALIGEN PRUSSIA-MUSEUM.
EIN VERGESSENES ZEUGNIS DER SCHLACHT BEI GRUNWALD?

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Münzschatz aus dem Jahr 1410, Schlacht bei Grunwald, Sammlungen des Prussia-Museum, Münzsammlungen des Gymnasiums in Ostród (Osterode), Gymnasial Sammlung Osterode, Münzen der Deutschordensritter

Im Jahr 1930 wurde in der Ortschaft Tułodziad (dem früheren Taulensee) im Moor ein Schatz mit Silbermünzen entdeckt. Dieser dürfte aus 145 Münzen bestanden haben. Davon konnten 80 Münzen identifiziert werden. Ein Teil davon, 30 Münzen, kamen in die Bestände der Gymnasial Sammlung Osterode, 50 Münzen wurden dem Prussia-Museum von August Symkowitz aus Tułodziad übergeben. Die meisten Münzen, 33 Stück bzw. 41% des gesamten Fundes, wurden zur Zeit von Ulrich von Jungingen (1407–1410) geprägt, 29 bzw. 36% des Gesamtfundes, zur Zeit von Konrad von Jungingen (1393–1407), 19 Münzen bzw. 23% des gesamten Fundes, wurden zur Zeit von Winrich von Kniprode (1351–1382) geprägt. Die Zusammensetzung dieses Fundes lässt den Schluss dazu, dass er Mitte Juli 1410 im Zuge der Aktivitäten rund um die Schlacht bei Grunwald vergraben wurde.

THE TREASURE OF COINS FROM TUŁODZIAD IN THE LIGHT
OF THE ARCHIVE SOURCES OF THE FORMER PRUSSIA-MUSEUM:
THE FORGOTTEN WITNESS OF THE BATTLE OF GRUNWALD?

Summary

Key words: the treasure of coins from 1410, the battle of Grunwald, the Prussia-Museum collections, the collections of coins in the gymnasium school in Ostróda, Gymnasial Sammlung Osterode, Teutonic coins

In the summer of 1930 in the village of Tułodziad (German: Taulensee) some treasure consisting of silver coins was discovered in the peatland. As it seems, this included 145 coins, eighty of which were in sufficiently good condition to be recognised. Some of the coins – thirty- were part of the Gymnasial Sammlung Osterode, whilst fifty of them were donated to the Prussia-Museum by August Symkowitz from Tułodziad. As many as thirty-three coins were minted during the times of Ulrich von Jungingen (1407–1410) – 41% of the whole treasure; 29 during the times of Konrad von Jungingen (1393–1407) – 36% of the total number of coins; 19 during the times of Winrich von Kniprode (1351–1382) – 23%. The content of the treasure allows us to assume that the treasure had been hidden in mid-July 1410 during the combatrelated to the battle of Grunwald.